

РЕЦЕНЗІЇ

Іван ПАТРИЛЯК
Київ

ТРАГЕДІЯ НЕСКОРЕНОГО РЕГІОНУ

[Рецензія на книгу Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939 – 1950-ті рр.): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 275 с.]

У моменти розподілів Речі Посполитої сусідніми державами в останній третині XVIII століття великий французький мислитель Жан-Жак Руссо, звертаючись до своїх польських друзів, сказав: "Якщо ви не можете зробити так, щоб вас не з'їли, то зробіть так, щоб вас не перетравили". Поляки відмінно виконали настанову Руссо і впродовж усього XIX та початку XX століття зуміли, в умовах бездержавності, зберегти свою національну ідентичність та прагнення до відродження державного життя, яке врешті-решт було ними реалізоване у 1918 році. Подібно до своїх польських сусідів західні українці у XX столітті не змогли вистояти у відкритій боротьбі з польською, німецькою та радянсько-російською державою, ці три потуги послідовно "з'їдали" Західну Україну, але так і не зуміли її повністю "перетравити". Регіон і в міжвоєнній Речі Посполитій, і під окупацією Третього Райху, і в СРСР був постійним джерелом бунту, непокори і небезпеки для правлячих режимів, аж доки наприкінці 1980-х не став у авангарді боротьби за новітню українську державність, яка остаточно зруйнувала наскрізь прогнилі підвалини Радянського Союзу.

Відтак, кожне дослідження, що стосується історії Західної України, особливо буремних часів Другої світової війни та перших повоєнних десятиліть, викликає непідробний інтерес у наукової громадськості, має широкий суспільний резонанс.

Не стала винятком і рецензована монографія Ю.М.Сороки, присвячена проблемам депортацій, переселень, мобілізацій, міграцій населення західноукраїнських земель, як важливої складової у системі репресивних заходів проти мешканців неспокойного регіону.

При розкритті теми вченим використано проблемно-хронологічний підхід, який рельєсно відобразився в логічній та чіткій побудові змісту дослідження. Праця складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, переліку використаних джерел та літератури.

У вступі дослідник надзвичайно влучно формулює актуальність теми: "Феномен західноукраїнського регіону середини XX століття (кінець 1930-х – 1950-ті рр.) полягав у тому, що короткий історичний проміжок увібрав у себе суттєві соціально-економічні й територіальні зміни. Існування різних політико-державницьких структур, упровадження кожною з них власної моделі володарювання, трагічний і спустошливий вир світової війни, установлення й утвердження через крайні форми і засоби радянської тоталітарної системи. Насильницьке насадження на західноукраїнських землях моделей володарювання призвело до руйнування територіальних особливостей і традицій, ломки соціально-економічних відносин, придушення національ-

но-патріотичного руху опору, породжувало відповідні механізми примусу до місцевого населення: репресії, депортації, заслання, примусові виселення і переселення, кореговані міграційні процеси" (С.3 – 4). Вчений наголошує на тому, що протягом десятиріччів офіційна радянська історіографія свідомо замовчувала факти пов'язані з застосуванням масових репресій щодо населення західноукраїнських земель, зважене наукове вивчення яких почало проводитися щойно з початку 1990-х рр.

У вступній частині монографії дослідником також подано стислий огляд вітчизняної історіографії питання (С.4 – 9), після якого Ю.М.Сорока доходить до логічного висновку про те, що "в сучасній історіографії немає узагальнюючих наукових досліджень, присвячених комплексній розробці проблем, пов'язаних з демографічними процесами на західноукраїнських землях у 1939 – 1950-х рр."(С.9)

Перший розділ рецензованої монографії присвячений проблемам змін суспільно-політичного та адміністративно-територіального устрою на західноукраїнських землях впродовж перших двох років Другої світової війни. Вченим послідовно розкрито питання етнічної, релігійної та соціальної структури західноукраїнського населення, проаналізовано стан адміністративно-територіального устрою на момент початку війни, політику урядів міжвоєнної Польщі, Румунії та Чехословаччини щодо українців в цих державах, ставлення провідних європейських країн до позитивного вирішення "української проблеми" напередодні Другої світової війни тощо (С.11 – 18). Науковець детально зупиняється на питаннях інкорпорації земель Галичини, Волині та Буковини до складу УРСР впродовж 1939 – 1940 рр., аналізує радянські процеси в регіоні (С.18 – 34). Особливу увагу вченого привертають проблеми формування державного та компартійного апарату в регіоні, адміністративна реформа, розподіл землі польських поміщиків і колоністів, зміни у шкільництві.

Заключним сюжетом першого розділу стало висвітлення репресій проти мешканців західноукраїнського регіону в 1939 – 1941 рр. (С.35 – 44). Цілком логічно (у контексті поставленої мети дослідження) Ю.М.Сорока акцентує свою увагу на вивченні проблем біженства, депортацій та репатріацій, що охопили понад 10 відсотків населення Західної України.

Другий розділ "Населення західноукраїнського регіону в умовах німецького окупаційного режиму" розкриває перед читачем складні перипетії перших тижнів війни в західній Україні, мобілізаційні заходи Червоної армії, евакуацію радянського партійного апарату, масові репресії проти мирного населення західноукраїнських областей (С.45 – 53). Надзвичайно детально і зважено, крізь призму демографічних втрат і етнічних змін, автор монографії розглядає питання винищення й депортації гітлерівцями мешканців Західної України (С.53 – 72), проблему розгортання національно-визвольного збройного руху (С.72 – 92), діяльності в регіоні радянських партизанів (С.92 – 102), кривавого польсько-українського протистояння (С.102 – 112). Підсумовуючи розділ, автор монографії подає статистичні дані, які фіксують скорочення населення західноукраїнського регіону з кінця 1940 до кінця 1944 року майже на три мільйони осіб (С.112), це без урахування понад ста тисяч депортованих упродовж 1940 року, сотень тисяч мобілізованих, убитих і виселених у 1945 році.

Утвердженню радянського тоталітарного режиму на території Західної України присвячено третій розділ рецензованої монографії Ю.М.Сороки. Розділ розпочинається висвітленням мобілізаційних заходів, які здійснювало радянське командування в регіоні впродовж 1944 – 1945 рр. (С.113 – 130). Цитовані вченим документи з радянських архівосховищ однозначно вказують на те, що одним з головних завдань мобілізації в Західній Україні було вилучення боєздатного чоловічого населення, яке теоретично могло поповнити шеренги УПА. Загалом, як і в інших регіонах України, мобілізаційні заходи були подібні до спланованих геноцидних дій проти українців, що пережили німецьку окупацію. До лав Червоної армії відправили 800 тисяч чоловік, що складало понад 13 відсотків від кількості всіх мешканців регіону. Безповоротні втрати серед мобілізованих західних українців були особливо високими – 15 – 30%, а майже 40% повернулися з фронтів із пораненнями. Найвища кількість загиблих серед усіх областей СРСР, наголошує дослідник, була в Львівській області. Із 150 тисяч мобілізованих загинуло 50 тисяч, тобто понад 30% (С.129).

Детально розглядається в третьому розділі проблема втрат населення у зв'язку з придуренням радянськими органами держбезпеки українського визвольного руху наприкінці війни

та у перше повоєнне десятиліття (С.130 – 146). Вченим узагальнено наявні статистичні дані, які дозволяють стверджувати, що з 1944 до 1953 року в західноукраїнському регіоні було вбито та полонено майже чверть мільйона українських повстанців, підпільників і їхніх помічників. Однак втрати лише убитими і й полоненими не відображають повної статистики постраждалих в ході знищення патріотичного руху опору. Важливим чинником у придушенні підпілля були масові депортації співчуваючого населення. Ці проблеми висвітлені Ю.М.Сорокою в останньому параграфі третього розділу (С.146 – 160). Як впливає зі статистики, наведеної вченим, за період з 1944 до 1962 року із території західних областей України до Сибіру, Казахстану та на Північ Росії було депортовано більше 230 тисяч мешканців регіону.

На проблемах українських аспектів зовнішньої політики СРСР у повоєнний період акцентує свою увагу дослідник у четвертому розділі монографії. Зокрема, до цього розділу увійшли сюжети пов'язані з питанням "обміну" населенням між Польщею та УРСР (С.161 – 179), трагедією українців Закарпаття (С.179 – 186), переселенням на територію Західної України українців із Чехословаччини, Румунії, Болгарії, Франції, репатріацію волинських чехів (С.186 – 197), виселенням українців із прикордонної смуги у зв'язку із встановленням остаточної лінії кордону між СРСР та Польщею у 1946 – 1953 рр. (С.197 – 211).

Заключний, п'ятий розділ, рецензованої книги Ю.М.Сороки присвячено питанням політичних, соціально-економічних та національних чинників міграційних процесів у західних областях УРСР впродовж 1944 – 1950 рр. Через призму висвітлення кадрової політики радянської влади на Західній Україні (С.213 – 234) та через розгляд системи використання і розпорошення трудових ресурсів регіону (С.234 – 244) науковець послідовно демонструє планове вивантаження з регіону українського населення, завезення спеціалістів з інших областей СРСР, що змінювало етнічне обличчя краю.

У висновках підведено підсумки та зроблено узагальнення дослідження (С.245 – 249). Вчений цілком обґрунтовано називає середину ХХ століття "найбільш драматичним періодом в історії Західної України" (С.245). Масові депортації, вбивства, "обміни" населенням, вивози на роботи, приплив "спеціалістів" зі Сходу назавжди змінили етнічне обличчя Західної України, зруйнували структури традиційного суспільства, вкинули регіон у колосальну демографічну прірву, стерли цілі суспільні верстви та етнічні групи. Єдине, чого не змогли добитися шляхом масових репресій, то це повної покори західних українців, які залишилися "нестравним" елементом у Радянському Союзі, постійним ферментом бунту проти тоталітарного режиму, який так і не був повністю знищеним аж до смерті більшовицької імперії.